

en docent in de afgescheiden kerken stond hij steeds op de voorgrond, had hij gezag, werd er naar hem geluisterd, al was dat dan ook vaak niet met instemming. En ook buiten de afgescheiden kring genoot hij respect om zijn openheid en eerlijkheid. Te Velde heeft met de grootste zorgvuldigheid alles wat ons van of over hem nagelaten is, doorvorst en er ons nauwkeurig verslag van gedaan. Daarbij heeft hij een indrukwekkend aantal brieven en documenten gebruikt, waarvan op een voorbeeldige manier verantwoording wordt gedaan door middel van talloze verwijzingen. De 'Lijst van geraadpleegde brieven en andere documenten' in bijlage 2 telt meer dan 2800 stukken; van Brummelkamp zelf is daarvan slechts een klein deel afkomstig helaas. Aldus is het de auteur gelukt de door vele twisten en kwesties gekenmerkte geschiedenis van de afgescheidenen op de voet te volgen en Brummelkamps plaats daarin duidelijk te schetsen. Ik moet er evenwel aan toevoegen, dat de held van het verhaal soms wel eens schuil gaat achter de overvloed van meegedeelde bijzonderheden, en dit eens te meer, doordat er van een beschrijving van Brummelkamps karakter weinig werk is gemaakt. Of bovendien een biografie de hoofdpersoon van zijn werk telkens op de motieven, de inhoud en de strekking van zijn daden moet beoordelen, zoals Te Velde aan het eind van verschillende hoofdstukken doet, is voor mij zeer de vraag. Hoe latere generaties oordelen over iemand, is in een biografie alleen van belang voorzover daardoor het leven dat wordt beschreven, voor ons beter kan worden ontsloten. Aan de kritiek die Brummelkamp reeds bij zijn leven ten deel is gevallen, behoeft niets te worden toegevoegd. Als we van een biografie een goed portret mogen verwachten zal daarin zeker naast de lichtzijden schaduw niet ontbreken. Opzettelijke evaluaties, het uitdelen van lof en blaam (vgl. de hoofdstukken over het seminarie-avontuur en Brummelkamps oecumenische gezindheid) verzwakken de biografie als zodanig. Maar deze kritiek betreft slechts een enkel onderdeel in dit imponerende boek, waarmee de kerkgeschiedschrijving van de negentiende eeuw bijzonder verrijkt is. Het boek is op een prettig leesbare manier gedrukt. Ik heb maar één foutje genoteerd: de op p. 311 bedoelde Gunning is niet J.Hzn., maar jr.

Aart de Groot

Drs. T.M. Gilhuis, *De tien jaren 1879-1889. De Savornin Lohman als voorzitter van de Unie 'Een School met den Bijbel'*. Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, Kampen 1987. 101 blz. (Cahiers voor het Christelijk Onderwijs, uitgegeven onder auspiciën van de Stichting Unie 'School en Evangelie', no. 47).

Op 23 januari 1879 werd de Unie 'Een School met den Bijbel' opgericht. A.F. de Savornin Lohman werd voorzitter en leidde vanaf het begin tot